

Lausunto

28.04.2022

Asia: VN/9791/2020

Rikosprosessin tehostaminen

1. Lapsiin kohdistuvien rikosten käsittelyn nopeuttaminen

a) Esitutinnan toimittamista sekä syyteharkintaa ja syytteen nostamista kiireellisesti koskevat ehdotukset sekä pääkäsittelyn pitämistä määräajassa koskeva ehdotus asianomistajan ollessa alle 18-vuotias (ETL 3:11, ROL 1:8a ja ROL 5:13)

Oikeusprosessin kesto on ylipäätään Suomessa vakava ongelma, mutta aivan erityisesti lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnassa. Lisäksi rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa vaihtelee Suomessa alueellisesti huomattavasti (Fagerlund & Toivonen, 2021). HEUNI kannattaa pyrkimystä nopeuttaa lapsirikostutkintaa prosessin kaikissa vaiheissa.

Asianosaisten oikeuksien toteutumisen vahvistamiseksi tutkinnan aikarajojen asettaminen on kannatettava, ja myös syyteharkinnan ja syytteen nostamisen muuttaminen kiireellisiksi ovat keskeisiä ja merkittäviä parannusehdotuksia. Valtioneuvoston teettämän selvityksen mukaan prosessien eri vaiheiden kesto vaihtelee paikkakunnittain (Fagerlund & Toivonen 2021), mikä on asianosaisten kannalta kestäväntöntä.

HEUNI huomauttaa kuitenkin, ettei ehdotuksessa aseteta aikarajoja tai tavoiteaikoja esitutkinnan tai syyteharkinnan osalta. Aikarajojen asettamisesta on keskusteltu eri lapsirikostutkintaan liittyvissä foorumeissa viime vuosina (Laajasalo, Korkman & Rajala, 2020) ja niitä on käytössä jossain määrin muissa pohjoismaissa. Aikarajoja voitaisiin HEUNIn näkemyksen mukaan kuitenkin harkita toteuttavaksi siten, että aikarajat koskisivat velvoittavasti ensisijaisesti tilanteita, joissa epäilty rikos on kohdistunut lapseen ja epäilty tekijä on lapsen lähipiirissä oleva henkilö. Jos tekijä on lapsen lähipiiriin kuuluva henkilö, kuten perheenjäsen, voi prosessin viivästymisellä olla merkittävä kielteinen vaikutus lapsen mahdollisuuksiin toipua kokemastaan, ja pitkään kestävä prosessi sekä sen mukana tuoma epävarmuus voi haitata lasta ja perhettä niissäkin tilanteissa, joissa prosessin lopputulema on, ettei rikosta voida näytä toteen.

Tänä päivänä iso osa lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten tutkinnasta liittyy verkossa tapahtuneisiin rikoksiin, ja yksittäisen rikoksen tutkinnassa voi olla asianomistajina satoja lapsia. Näissä tilanteissa itse rikoksesta voi olla jo vierähtänyt useita vuosia, eikä lapsen tilanteesta välttämättä ole akuuttia vaaraa eikä rikosprosessilla samankaltaista kiireellisyyttä kuin tilanteissa, jossa rikostutkinta vaikuttaa merkittävästi lapsen ja perheen koko arkeen tai jossa lapsen nopealla kuulemisella ja muulla tutkinnalla on aivan keskeinen merkitys rikosvastuun toteuttamiseksi. Nämä

tapaukset taas ovat niitä, jossa pitkälle venyvä rikostutkinta voi itsessään muodostua lapselle haitalliseksi.

HEUNIn näkemyksen mukaan kiireellisyyttä tulisi korostaa myös tilanteissa, joissa epäilty itse on nuori, eli alle 21-vuotias. Lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten osalta, suurin osa rikoksentehtäjistä on Malinin (2020) katsauksen mukaan 15-19-vuotiaita, joista puolet itse alaikäisiä. Tilanteissa, joissa prosessi päättyy siihen, ettei tuomita rikoksesta, voi prosessi kohtuuttomasti vaikuttaa heidän elämäänsä. Nuorten kohdalla mahdollisilla interventioilla voi olla erityisen suuri vaikutus heidän elämäänsä ja siksi olisikin tärkeää päästä vaikuttamaan heidän tilanteeseensa mahdollisimman nopeasti.

Lisäysehdotus ehdotettuihin muutoksiin koskien lapsirikostutkinnan kiireellisyyttä

Ehdotus esitutkinnan toimittamisesta kiireellisenä (ETL, 3 luku, 11§) jos asianomistaja on alle 18-vuotias, olisi muutettava siten, että kiireellisyys koskee myös alle 18-vuotiaita epäiltyjä.

1 luku, 8 a §: Kiireellisyys syyteharkinnassa ja syytteen nostamisessa olisi muutettava koskemaan kaikkia alle 18-vuotiaita asianosaisia, mukaan lukien epäillyt. Sama koskee 5 luku, 13 § syytteen vireillepanosta.

b) Edunvalvojan määräämistä esitutkinnassa koskeva ehdotus (ETL 4:8)

-

2. Erityisosaamisen turvaaminen

a) Esitutkinnan johdon keskittämistä alle 18-vuotiaita koskevassa esitutkinnassa koskeva ehdotus (ETL 4:7)

HEUNI kannattaa lämpimästi ehdotusta keskittää alle 18-vuotiaisiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet erityisesti perehtyneille tutkinnanjohtajille. Haluamme alleviivata, että tämä on olennaista kaikissa alle 18-vuotiaisiin asianosaisiin liittyvissä tilanteissa, eli niin todistajien, asianomistajien kuin epäiltyjenkin kohdalla. Poliisilta tulisi vaatia erikoistumiskoulutusta kaikilta lapsia kuulevilta poliiseilta, mukaan lukien silloin kuin lapsen epäillään syyllistyneen rikokseen. Tällä hetkellä Suomessa poliisi ei erikseen erikoistu epäillyn asemassa olevien lasten kuulemiseen. Kuitenkin monet epäillyn asemassa olevat nuoret ovat tutkimusten mukaan myös itse haavoittuvassa asemassa ja he ovat usein myös itse rikosten uhreja. Näiden nuorten kohtaaminen voi olla merkittävä tekijä nuoren tulevaisuutta ajatellen. Lisäksi nuoret, kuten myös muut haavoittuvassa asemassa olevat henkilöt (Gudjonsson, 2021), ovat tutkimusten mukaan poikkeuksellisen herkkiä tekemään väärä tunnustuksia, ja näin varsinkin, jos heillä on itsellään aiempia kuormittavia kokemuksia, kuten esimerkiksi seksuaaliväkivallan kokemuksia (esim. Gudjonsson, Sigurdsson & Sigfusdottir, 2009). Tämänkin vuoksi heidät on myös heidän ollessaan epäillyn asemassa kuulusteltava sensitiivisesti.

Muokausehdotuksia ETL 4 luvun 7§ ehdotettuihin muotoiluihin:

ETL 4 luku, §7 lasten kohtelusta esitutkinnassa, ehdotettu muotoilu ”Jos esitutkinnassa alle 18-vuotiaisiin kohdistetaan tutkintatoimenpiteitä, tällaiset tutkintatoimenpiteet ja tutkinnan johto on mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään erityisesti perehtyneille tutkijoille ja tutkinnan johtajille” olisi muutettava siten, että luovutaan ilmaisusta ”mahdollisuuksien mukaan”.

b) Esitutkintatoimenpiteiden ja tutkinnan johdon keskittämistä erityisen suojelun tarpeessa olevia asianomistajia koskevassa esitutkinnassa koskeva ehdotus (ETL 4:7a)

HEUNI tukee myös ehdotusta keskittää muiden haavoittuvassa asemassa olevien asianomistajien rikostapausten tukinta erityisesti perehtyneille tutkijoille ja tutkinnanjohtajille mutta korostaa, että olisi tarpeellista ulottaa erityisen perehtyneisyyden vaatimus kaikkiin haavoittuvassa asemassa oleviin asianosaisiin, mukaan lukien epäiltyihin. Tämä varmistaisi heidän oikeusturvansa paremman toteutumisen sekä antaisi myös paremmat eväät hyvälle rikostutkinnalle.

HEUNIn mukaan muotoilu liittyen erikoistumisvaatimukseen on kuitenkin ehdotetussa muodossa turhan tulkinnanvarainen: ”mahdollisuuksien mukaan” saatetaan tulkita liiankin sallivasti. Lakitekstin tulisi olla velvoittava, siten että sallittaisiin kuitenkin tietty siirtymäaika. Lapsirikostutkintaan erikoistuvaa koulutusta on järjestetty sekä keskittyneesti että pääkaupunkiseudulla paikallisesti yli 10 vuoden ajan, ja koulutukset ovat tutkimusten mukaan parantaneet tutkinnan laatua ja siten olleet varsin kustannustehokkaita.

Muokkausehdotuksia ETL 4 luvun 7§ ehdotettuihin muotoiluihin:

ETL 4 luku, §7a ehdotus siitä, että erityisen suojan tarpeessa olevien asianomistajien kohdalla tutkinta ja tutkinnan johto olisi annettava erityisen perehtyneelle henkilölle on sinällään erittäin kannatettava. HEUNIn näkemyksen mukaan esitutkinnan keskittämisen erityisen perehtyneille henkilöille tulisi kuitenkin koskea kaikkia asianosaisia, ei pelkästään asianomistajia. Ehdotukseen ehdotetaan siis lisättäväksi tätä avaava teksti, esimerkiksi: ”Myös muiden erityisen suojelun tarpeessa oleviin asianosaisiin kohdistuvat toimenpiteet olisi ensisijaisesti annettava erityisen perehtyneelle tutkijalle / tutkinnanjohtajalle”.

3. Tekniikan hyödyntäminen rikosprosessissa

a) Kuulustelutilaisuuden tallentamista ääni- ja kuvatallenteeseen koskeva ehdotus (ETL 9:3)

(HEUNIn näkemykset tässä osiossa koskevat osin myös kohtaa 3.b)

HEUNI tukee lämpimästi ehdotusta tekniikan lisääntyneeseen hyödyntämiseen prosessissa. Näkemyksemme mukaan ehdotus on kuitenkin nykyisellään sikäli ongelmallinen, että lisäys esitutkintalakiin koskisi tilanteita, joissa kuulusteltava itse pyytäisi tilaisuuden tallentamista. Erityisesti haavoittuvassa asemassa olevassa asianosaiset eivät välttämättä osaa vaatia tai pyytää tallentamista, ja he ovat myös sen tiedon varassa, mitä poliisi heille tästä oikeudesta antaa. Poliisi voi tahallisesti tai tahattomasti viestiä, ettei tallennus olisi toivottavaa esim. siitä aiheutuvan viiveen vuoksi. HEUNIn kanta on, että esitutkinnassa toteutetut kuulustelut tulee lähtökohtaisesti äänitallentaa kaikissa merkittävien rikosepäilyjen tutkinnassa, ja kaikki haavoittuvassa asemassa olevien asianosaisten kuulustelut tulisi videoida.

Suomessa poliisikuulusteluja ei tällä hetkellä säännönmukaisesti tallenneta ääni- tai videotallenteelle, vaan kuulusteleva poliisi kirjoittaa tyypillisesti kuulustelusta pöytäkirjan kuulemistilanteen aikana. Poliisilla on toki oikeus tallentaa kuulustelutilanne, mutta veloitetta

siihen ei ole. Tallentamisen tärkeydestä on runsaasti tutkittua tietoa ja kansainvälisesti suuntaus on selkeästi ollut kohti poliisikuulustelujen tallennusta (Esim., Principles on Effective Interviewing, 2021).

Esimerkiksi Iso-Britanniassa epäiltyjen kuulustelujen tallentaminen (aiemmin ääni-, nykyisin videotallenne) on ollut pakollista vuodesta 1984 alkaen. Lukuisat kansainväliset tutkimukset eri puolilta maailmaa osoittavat riidattomasti, että videointi on hyödyllistä poliisin kuulustelutavan laadun parantamisen ja laadunvalvonnan näkökulmasta. Kuulustelujen videointi parantaa poliisien kuulustelumenetelmiä ja vähentää painostavia käytäntöjä. Ilman tallenteita on lisäksi mahdoton laajemmin arvioida tapaa, jolla poliisi Suomessa kuulee asianosaisia. Videointi mahdollistaisi myös parempien käytäntöjen kehittämisen. Kokemukset ja tieteellinen tutkimus lasten haastatteluihin liittyen on osoittanut, että videoitujen haastattelujen perusteella annettu palaute on avain siihen, että haastattelujen laatu paranee. Tällä hetkellä Suomessa ei ole tutkittua tietoa siitä, kuinka asianosaisia kuullaan suomalaisessa rikostutkinnassa, sillä tällaista ei ole mahdollista saada ilman tallenteita. Samasta syystä systemaattista, näyttöön perustuvaa koulutusta on mahdoton luoda.

HEUNIn näkemyksen mukaan kuulustelut tulisi esitutkinnassa tallentaa aina, kun kyseessä on muu kuin vähäinen rikosepäily. Tallenteen tarkoitus ei olisi korvata asianosaisen kuulemista oikeudessa (videokuulustelu), eli tämä ei tarkoittaisi suullisen todistelun siirtämistä oikeudenkäynnistä esitutkintaan. Todistajia kuultaisiin kuten ennenkin pääkäsittelyssä, mutta esitutkinnassa tehdyn kuulustelun tallentaminen videolle varmistaisi sen, että tarvittaessa voitaisiin tarkistaa mahdollisimman luotettavasti, mitä asianosainen on esitutkinnassa kertonut ja millä tavalla häntä on kuultu. Tämä palvelisi kaikkien osapuolten oikeusturvaa ja auttaisi myös kehittämään prosessia suuntaan, joka palvelisi erityisen suojan tarpeessa olevia rikosuhreja.

Tällä hetkellä Suomessa ei siis säännönmukaisesti videoida eikä äänitallenneta kuulusteluja, vaan niistä laaditaan kirjallisia pöytäkirjoja. Pöytäkirjat tai kuulustelutiivistelmät ovat niin kotimaisten kuin ulkomaalaistenkin tutkimusten mukaan epäluotettavia. Kuulustelutiivistelmiin saattaa päätyä myös poliisin omaa tulkintaa sekä hänen käyttämää kieltä. Vaikka kuultava saa luettavakseen kuulustelupöytäkirjan ja allekirjoittaa sen, on varsin todennäköistä, ettei hän huomaa mahdollisia virhetulkintoja tai jaksaa keskittyä tarkkaan läpilukuun pitkän ja usein raskaan kuulustelun jälkeen.

Hollantilaisen tutkimuksen mukaan yhdestä ja samasta kuulustelusta syntyi viisi varsin erilaista versiota, kun viisi eri poliisia pyydettiin kirjoittamaan kuulustelupöytäkirja ”tavalliseen tapaan” (De Keijser ym. 2012). Erot olivat niin suuret, että ne vaikuttivat ratkaisevasti pöytäkirjojen perusteella tehtäviin arvioihin. Myös kotimainen tutkimus (Helenius 2014; 2016; 2019) nostaa esille kuulustelupöytäkirjojen epäluotettavuuden. Tuoreessa poliisiammattikorkeakoulun opinnäytetyössä todetaan muun muassa, että videokuulustelut parantavat poliisienkin mielestä kuulustelun oikeusvarmuutta sekä laatua (Karhunen 2020).

Lapsirikostutkinnassa on saatu aikaiseksi merkittäviä parannuksia kuulustelujen laatuun. Tuoreet tutkimustulokset viittaavat siihen varsin ilahduttavaan löydökseen, että kuulustelut toteutetaan laadullisesti paremmin (vähemmän johdattelua) ja alustavia tuloksia on myös siitä, että poliisin kuulustelemat lapset kokevat poliisin kohtelevan heitä hyvin ja ylipäättään kokevat kuulustelutilanteen yllättävänkin myönteisenä. Tämä on kansainvälisestä näkökulmasta poikkeuksellista. Myös tuoreessa Tuomioistuinviraston, HEUNIn, Tampereen yliopiston ja Åbo Akademin yhteisessä tutkimushankkeessa, tutkimukseen osallistuneet käräjätuomarit suhtautuivat myönteisesti esitutkintakuulustelun videointiin (Lilja & Hiilloskivi 2022).

Videointi palvelisi erityisesti erityisen suojan tarpeessa olevan uhrin oikeusturvaa. Esim. ratkaisussa 2019: 17, päätyi korkein oikeus huomioimaan lähisuhdeväkivallan uhrin esitutkinnaissa antaman kertomuksen, koska arvioi, ettei hän itse ollut päättänyt vaitiolo-oikeutensa käyttämisestä. Ratkaisu on merkittävä, sillä se huomioi selvästi riskin siitä, että ”asianomistajaa on painostettu hiljaiseksi” (Vuorenmaa 2020, 73). Jos ja kun oikeudessa päädytään siihen, että asianomistajaa on saatettu painostaa tai pelotella, on olennaista voida tarkastella mahdollisimman tarkasti hänen esitutkinnaissa antamaa kertomusta. Mahdollisuudet tälle ovat selkeästi paremmat, mikäli kertomuksesta on video- tai äänitallenne kuin jos siitä on vaan kirjallinen pöytäkirja.

Säännönmukainen videointi vakavissa henkilöihin kohdistuvissa rikosjutuissa mahdollistaisi myös sen, että joissakin tapauksissa voisi harkiten hyödyntää videoita siten, että ensin katsottaisiin tallennetta ja vasta sitten esitettäisiin lisäkysymyksiä. Tämä palvelisi varsinkin erityisen suojan tarpeessa olevia rikosuhreja, kuten esimerkiksi raiskauksen uhreja, jotka usein kokevat oikeudenkäynnin kuukausien ja joskus vuosien odottelun hyvin raskaaksi – osin sen takia, että he joutuvat pitämään tapahtunutta aktiivisesti mielessä, etteivät vaan unohtaisi yksityiskohtia. Tämä on omiaan haittamaan merkittävästi heidän mahdollisuuksiaan toipua rikoksen vaikutuksista. Videoidun kuulustelun katsominen oikeudessa ennen tarkentaviin kysymyksiin ja vastakuulusteluun siirtymistä vähentäisi painetta pitää rikoksen jokainen yksityiskohta mielessä ja antaisi tuomioistuimelle huomattavan paremmat lähtökohdat näytön arvioinnille, koska muisti tapahtumista olisi tuoreempi. Uudessa Seelannissa toteutetussa tutkimuksessa osoitettiin, että raiskausuhri pystyi oikeudenkäynnin kuulemisessa kertomaan vain kolmasosan esitutkinnaissa kertomistaan asioista (Westera, Kebell & Milne 2013).

HEUNIn näkemyksen mukaan tulisi yllä olevien syiden perusteella aina, kaikissa vakavien rikosepäilyjen selvittämisessä, vähintään äänitallentaa kuulustelu. Lisäksi tulisi aina kun kyseessä on haavoittuvassa asemassa oleva asianosainen (mukaan lukien rikoksesta epäilty) videoida kuulustelu. Ääni- ja/tai videotallennuksen avulla voitaisiin varmistaa, että asianosaisten ja erityisesti rikosuhrien kokemus tulee mahdollisimman autenttisenä kuulluksi ja arvioiduksi eikä hänen arvioituun luotettavuuteen vaikuttaisi kielteisesti se, että prosessi on kestänyt pitkään.

Lisäksi HEUNI huomauttaa, että sen arviointi, onko oikeudenkäynti haitallinen asianomistajalle voi olla hyvin vaikeasti arvioitavissa. Tämä riippuu pitkälti siitä, kuinka prosessi toteutetaan. Tutkimusten mukaan esimerkiksi se, että asianomistajaa kuullaan etänä, eri tilasta, jossa hän saa olla rauhassa esimerkiksi mahdollisen tukihenkilön kanssa, voi tehdä prosessista hänelle vähemmän kuormittavan.

Erytisen merkittävänä parannuksena HEUNI näkee ehdotuksen hyödyntää esitutkintakuulustelua erityisen haavoittuvassa asemassa olevien asianomistajien kuten ihmiskauppauhrien ja seksuaalirikosuhrien kohdalla.

Ehdotuksia tekniikan paremman hyödyntämiseen koskevaan muotoiluun

ETL 9 luku 3§ Kuulustelutilaisuuden tallentamisesta, HEUNI näkee, että kuulustelutilanne olisi aina vähintään äänitallennettava kaikissa tärkeissä rikosjutuissa, ja lisäksi haavoittuvassa asemassa olevien asianosaisten kuulustelut olisi lähtökohtaisesti videotallennettava (mutta vähintään äänitallennettava, mikäli videotallentamiselle on este tai se viivästyttäisi tutkintaa). HEUNI katsoo, että viittaus kuulusteltavan omaan pyyntöön on erityisen ongelmallinen.

b) Kuulustelutilaisuuden tallentamisesta todisteena käyttämistä varten koskevat ehdotukset (ETL 9:4 ja OK 17:24)

ETL 9 luku 4§ kuulustelutilanteen tallentaminen todisteena käyttämistä varten: HEUNI pitää ehdotusta merkittävänä parannuksena nykytilaan verrattuna mutta toteaa, että tallenteita pitäisi voida hyödyntää myös tilanteissa, joissa asianomistajaa kuullaan salissa, jotta tarvittaessa voidaan palata siihen, mitä hän tilanteesta muisti lähempänä sen tapahtuma-aikaa. Myös liittyen OK 17 luvun muuttamiseen, HEUNI katsoo siis, että mahdollisuus hyödyntää esitutkintatallennetta silloinkin, kun asianosainen osallistuu oikeudenkäyntiin, tulisi haavoittuvassa asemassa olevien asianomistajien kohdalla lähtökohtaisesti sallia heidän näin halutessaan, jotta voitaisiin varmistaa mahdollisimman luotettavan näytön esille saamisen. Tällöin kontradiktorisuus toteutuisi salissa mutta voitaisiin mahdollisimman luotettavalla tavalla hyödyntää esitutkinnassa annettua kertomusta.

4. Esitutkintayhteistyön kehittäminen

a) Tutkintasuunnitelmia koskeva ehdotus (ETL 3:3a)

-

b) Loppulausuntoa koskeva ehdotus (ETL 10:1)

-

c) Esitutkintaviranomaisen ja syyttäjän yhteistyövelvollisuutta koskeva ehdotus (ETL 5:3)

-

5. Sovittelumahdollisuudesta ilmoittamista koskevat ehdotukset (ETL 4:16 ja 4:18)

.

-

6. Ns. putkakuolemia ja poliisin voimankäyttötilanteita koskevat ehdotukset (ETL 2:4 ja 5:1)

.

-

7. Tarve ja edellytykset syyttäjän vaitiolo-oikeudesta säätämiseksi (mietinnön liite 2)

.

-

8. Muut mietinnössä käsitellyt asiat

a) Velvollisuus esitutkinnan toimittamiseen ja selvittämisvelvollisuuden laajuus

-

b) Syyteneuvottelun kehittäminen

-

c) Perusteluvelvollisuus syyttäjän ja esitutkintaviranomaisen sekä tuomioistuimen ratkaisuisa

-

d) Rikosasioiden valmistelu käräjäoikeudessa

-

e) Preklusio rikosasioissa

-

f) Adheesioperiaate

-

g) Uhidirektiivin täytäntöönpano toisessa jäsenvaltiossa asuvien uhrien oikeuksien osalta

-

9. Ehdotusten vaikutukset, mukaan lukien arvio mahdollisesta tuottavuuden lisääntymistä sekä vaikutukset ICT-järjestelmiin

.

-

10. Muuta

.

-

Ollus Natalia

HEUNI - YK:n yhteydessä toimiva Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti